

THOMAS FISCHER

Vasaran ja alasimen välissä

Vuoden 1968 Tšekkoslovakian kriisin seuraukset Itävallalle ja Suomelle

Itävalta ja Suomi saivat muistutuksen turvallisuutensa horjumuudesta, kun Varsovan liiton jäsenvaltiot puuttuivat Tšekkoslovakian asioihin elokuussa 1968. Niin sanottu Brežnevin oppi sosialistimaiden rajoitetusta suvereenisuudesta vaikutti idän ja lännen välisen konfliktin takia myös Itävaltaan ja Suomeen. Thomas Fischer tarkastelee artikkelissaan, mikä sai länsiliittouman vastamaan Brežnevin oppiin "Euroopan reunavaltioita" koskevalla Brysselin päätöslauselmalla ja missä määrin Suomi ja Itävalta hakivat turvatakuita lännestä Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan.

■ Kylmän sodan synty Euroopassa vuoden 1948 jälkeen ei johtanut vain maanosan kahtiajakoon ja sotilasliittoutumien muodostamiseen idän ja lännen välille. Kylmän sodan kehittyminen vaikutti myös siihen, että Suomi ja Itävalta pyrkivät vuodesta 1955 lähtien toimimaan puolueettomina maina. Korostamalla kansallista itsemääräämisoikeutta ja pyrkimällä pysymään supervaltojen selkkausten ulkopuolella näiden kahden Euroopan maan puolueettomuus-

asema rautaesiripun naapurissa oli 1960-luvulle tultaessa saavuttanut jo tiettyä kansainvälistä arvostusta. Suomen ja Itävallan lähihistoria ja maantieteellinen sijainti merkitsi kuitenkin, että ne joutuivat edelleen Moskovan poliittisten ja taloudellisten painostusyritysten kohteeksi supervaltajännitteiden noustessa. Suomi ja Itävalta kehittyivät länsimielisiksi demokratioiksi ja vapaiksi markkinatalousmaiksi, mutta turvallisuuspolitiikassaan niiden täytyi ottaa jatkuvasti huomioon erityissuhde Neuvostoliittoon.

Suomi ja Itävalta saivat melkoisen muistutuksen turvallisuutensa horjumuudesta, kun Varsovan liiton jäsenvaltiot puuttuivat Tšekkoslovakian asioihin elokuussa 1968. Tapahtumista kummunnut ns. Brežnevin oppi sosialistimaiden rajoitetusta suvereenisuudesta ei suoraan kohdistunut Euroopan puolueettomiin maihin, mutta idän ja lännen välisen konfliktin takia doktriini vaikutti tuntuvasti myös niihin. Tämä kävi selväksi puolessavälissä marraskuuta 1968, kun länsiblokki ilmoitti NATO:n neuvoston ministeritason kokouksen päätöslauselmasaan Brysselissä, ettei liittokunta voinut olla reagoimatta itäblokin aiheuttamiin turvallisuusuuhkiin niissä maissa, jotka sijaitsivat suurten blokkien ulkopuolella "harmaalla vyöhykkeellä". NATO:n sisäisissä asiakirjoissa harmaan vyöhykkeen maat tarkennettiin Jugoslaviaksi, Itävallaksi, Suomeksi, Romaniaksi ja Albaniaksi. Tšekkoslovakian kriisin jälkeen idän ja lännen johtavat poliitikot pyrkivät selvästikin saamaan nämä Euroopan "reunavaltiot" omien sotilasliittoutumiensa suojelukseen, mikä koetteli Suomen ja Itävallan puolueettomuusasemaa raskaasti.

Tässä artikkelissa tarkastellaan, mikä sai länsiliittouman vastaamaan Brežnevin oppiin ”Euroopan reunavaltioita” koskevalla Brysselin päätöslauselmalla. Millaisia uhkia leijui viiden reunavaltion yllä ja missä määrin NATO:n sisällä oli eri tulkintoja tilanteesta? Tarkastelen myös sitä, missä määrin Suomi ja Itävalta hakivat turvatakuita lännestä Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan, sillä Brysselin päätöslauselma vaikutti negatiivisimmin juuri niihin. Lopuksi pyrin vielä arvioimaan, miten Suomi ja Itävalta reagoivat Brežnevin opin ja sitä seuranneen Brysselin päätöslauselman heittämään haasteeseen maiden kansainväliselle asemalle.¹

Artikkelissa on käytetty hyväksi uutta arkistomateriaalia Itävallasta ja Britanniaa samoin kuin Yhdysvaltain ja Länsi-Saksan arkistojen julkaisemia asiakirjoja. Lisäksi olen hyödyntänyt hiljattain päättyneen kansainvälisen tutkimusohjelman tuloksia. Projektissa tutkittiin Tšekkoslovakian sosialistisen tasavallan kriisiä uusien itäeurooppalaisten arkistolähteiden valossa. Tulokset julkaistiin vuonna 2008, kun oli kulunut 40 vuotta kesän 2008 tapahtumista.² Artikkelin neljässä pääosassa käsitellään Suomen ja Itävallan puolueettomuuden perusteita kylmän sodan aikana, maiden reaktioita Varsovan liiton interventioon Tšekkosloveniassa ja sitä seuranneeseen Brežnevin oppiin, NATO:n uhka-analyysia ja sen Euroopan reunavaltioille varaamaa valmiussuunnitelmaa sekä Brysselin päätöslauselmaa ja sen seurauksia Suomelle ja Itävallelle.

Puolueeton kylmän sodan rajamaalla

Kylmän sodan Euroopan oloissa sekä Yhdysvallat että Neuvostoliitto tunnustivat Sveitsin ja Ruotsin puolueettomuuspolitiikan ja sen pitkät perinteet, sillä molemmilla mailla oli vahva kansallinen puolustus ja molempia turvasi sekä maantieteellisesti että strategisesti NATO:n ydinasepelote. Itävallan ja Suomen tilanne oli jokseenkin toinen. Molemmat sijaitsivat idän ja lännen välisellä vyöhykkeellä – rajalla – ja kumpainkin oli NATO:n puolustuksen ulottumat-

tomissa. Ne olivat paljon haavoittuvampia itäblokin yrityksille vaikuttaa niiden puolueettomuuspolitiikkaan.

Itävallan valtiosopimuksessa maa oli vuonna 1955 määritelty puolueettomaksi, mutta vielä 1960-luvulla oli epävarmaa, pysyisikö puolueettomuus takaamaan sen itenäisyyden kylmän sodan mainingeissa. Saksalaisten suunnitelma Itävallan jakamiseksi kahtia idän ja lännen välillä oli täpärästi vältetty, mutta 10 vuotta kestänyt miehitys toisen maailmansodan jälkeen oli jättänyt Itävaltaan jälkensä. Puolueettomuuden takasi vain entisten miehitysvaltojen – Ranskan, Britannian, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton – hyvä tahto. Niiden poliittisiin aloitteisiin oli yhä syytä suhtautua erittäin varovaisesti, ja varsinkin jos aloitteentekijänä oli Neuvostoliitto, joka oli haukkana vahtinut Itävallan länteen suuntautuvaa politiikkaa Unkarin kriisin jälkeen 1956.

Neuvostoliiton epäluuloisuus oli voimistunut Itävallan haettua Euroopan talousyhteisön EEC:n liitännäisjäsenyyttä yhdessä Sveitsin ja Ruotsin kanssa joulukuussa 1961. Neuvostoliitto teki kerta toisensa jälkeen selväksi, että Itävallan lähempi EEC-yhteys ei käynyt yksin puolueettomuuden kanssa ja että lähentyminen myös rikkoisi valtiosopimukseen kirjattua Saksan ja Itävallan yhdistymiskieltoa.³

Itävallan asema kävi entistä tukalammaksi sen jatkettua pyrkimyksiään kahdenvälisen sopimuksen aikaansaamiseksi EEC:n kanssa senkin jälkeen, kun Sveitsi ja Ruotsi olivat vuonna 1963 keskeyttäneet oman hakemusprosessinsa.⁴ Kun Itävallan EEC-pyr-

1. Haluan kiittää Juhana Aunesluomaa ja Osmo Apusta hyödyllisistä tiedoista ja kahta nimetöntä arvioijaa heidän artikkelin ensimmäisestä versiosta antamistaan hyvistä kommentaiteista.

2. Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) (2008) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, 1. Beiträge/2. Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.

3. Heinrich Haymerle (1983) 'Die Beziehungen zur Grossmacht im Osten', teoksessa Erich Bielka, Peter Jankowitsch & Hans Thalberg (toim.) *Die Era Kreisky: Schwerpunkte österreichischer Aussenpolitik*, Wien, München, Zürich: Europaverlag, erityisesti 173–180.

4. Ks. Thomas Fischer (2007) 'Die Sowjetunion, Österreich und die finnische KSZE-Initiative vom 5. Mai 1969', teoksessa Wolfgang Müller & Michael Portman (toim.) *Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende*, Wien:

*Tšekkoslovakian miehityksen
vastainen mielenosoitus Hel-
singissä 21. elokuuta 1968.
Lehtikuva.*

SOCIALISMI
KYLÄ
PANSsarIT EI!

USA

SOCIALISMI JA
DEMOKRATIA!
Tšekkoslovakia
...KOSLOVAKIA-
...ILLE!

SOCIALISMI JA
DEMOKRATIA

kimyksen kariutuivat Ranskan ja Italian vastustukseen vuonna 1968, Neuvostoliittokin herkesi painostamasta Itävaltaa yhtä järeästi.⁵

Neuvostoliitto kuitenkin varoitti Wieniä: Moskova vartioisi mustasukkaisesti jokaista askelta, joka lähentäisi Itävaltaa länsileirin suuntaan. Itävalta varoi siten provosoimasta minkäänlaista poliittista kiistaa itäblokin kanssa turvataksaan puolueettomuusasemansa arvon tulevaisuudessa.

Itävallan sotilasbudjetti ei myöskään koskaan ollut ollut yhtä suuri kuin puolueettomien tovereidensa, Sveitsin ja Ruotsin, ja lisäksi vuoden 1955 valtiosopimus oli asettanut tarkat rajat sille sallitulle sotilasvarustukselle.⁶ Itävallan täytyikin aina tasapainoilla kahden blokin välissä; siitä pitivät huolen sen maantieteellinen sijainti ja lähihistoria, pieni koko ja tehokkaan sotilaallisen puolustuksen mahdottomuus.

Suomen maantieteellis-strateginen ja poliittinen asema Neuvostoliittoon nähden oli tätäkin kiperämpi. Toinen maailmansota oli jättänyt leimansa Suomen ulkopoliittikkaan. Koska Suomen strateginen asema oli kovin yksinäinen ja koska Neuvostoliitolla oli alueella omat turvallisuusintressit, presidentti J. K. Paasikivi näki sodan jälkeen ainoaksi mahdollisuudeksi Neuvostoliiton suhteiden uudelleenarvioimisen: ”Luja ystävyys... Epäluulot poistettava.”⁷ Suomen ja Neuvostoliiton kylmän sodan aikainen poliittinen suhde kehittyi 6.4.1948 solmitun Ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimuksen (YYA) ympärille. Neuvostoliiton sopimukset sen kuuden itäeurooppalaisen satelliittivaltion kanssa kattoivat myös sotilasliiton, mutta näin ei ollut YYA-sopimuksessa. Se sisälsi kuitenkin lausekkeen, joka nimellisesti suuntautui entistä yhteistä sotavihollista vastaan. Suomi puolustaisi kaikin mahdollisin keinoin aluettaan ”siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuvat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan valtion taholta”.⁸ Mikäli kävisi ilmeiseksi, että Suomi ei kykenisi estämään tällaista hyökkäystä yksinään, YYA-sopimuksen 2. artiklan mukaan Suomella oli velvollisuus ryhtyä neuvotteluihin

sotilaallisesta yhteistyöstä Neuvostoliiton kanssa. Sopimuksen alkusanoissa taas todetaan Suomen halu pysytellä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella, minkä varaan Paasikiven seuraaja Urho Kekkonen pyrki rakentamaan Suomen turvallisuuspolitiikan perustan supervaltojen kylmän sodan aikaisissa kiistoissa 1950-luvulla.⁹

Suomen puolueettomuudesta tuli silti realistinen vaihtoehto vasta sitten, kun Neuvostoliitto vuonna 1955 luopui Porkkalan sotilastukikohdastaan Helsingistä länteen sijaitsevalla niemimaalla. Seuraavana vuonna Hruštšev piti NKP:n 20. puoluekokouksessa puheen, jossa hän kannatti julkisesti puolueettomuuden periaatetta. Tämän jälkeen Neuvostoliitto tunnusti avoimesti Suomen puolueettoman aseman. Vuoden 1961 noottikriisi, joka sai alkunsa Berliinin kysymyksestä, aiheutti ongelmia maiden suhteisiin, mutta suurimman osan 1960-luvusta Neuvostoliitto näytti hyväksyvän Suomen

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 313–339.

5. Nämä kaksi kysymystä olivat kytköksissä Neuvostoliiton painostukseen, että Itävalta vetoaisi Euroopan turvallisuuskokouksen puolesta. Kytkös näkyy selvimmän vaikutusvaltaisen *Izvestija*-lehden kirjeenvaihtajan Nikolai Poljakovin artikkelista, joka julkaistiin *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* -aikakauslehden syysnumerossa vuonna 1966: Nikolaj Poljakov (1966) 'Europa, die Politik der Neutralen und Österreich', *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* 6/6, 443–451. Perusteellinen analyysi artikkelista: Konrad Ginther (1975) *Neutralität und Neutralitätspolitik: Die österreichische Neutralität zwischen Schweizer Muster und sowjetischer Koexistenzdoktrin*, Wien, New York: Springer-Verlag, 108 eteenpäin.

6. Sopimus rajoitti raketikäyttöisten ammusten ja ohjattavien ohjusten määrää.

7. Paasikiveä siteeraa Hanspeter Neuhold (1988) 'The Neutral States of Europe: Similarities and Differences', teoksessa Alan T. Leonhard (toim.) *Neutrality: Changing Concepts and Practices*, Lanham, New York, London: University Press of America, 108.

8. YYA-sopimuksen 1. artiklan siteeraus: Max Engman (2005) 'Schicksalsgemeinschaft? Finland, the Soviet Union, and Finnish-Austrian Parallels in 1955', teoksessa Arnold Suppan, Gerald Stourzh & Wolfgang Muelner (toim.) *The Austrian State Treaty 1955: International Strategy, Legal Relevance, National Identity*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 378 eteenpäin.

9. Engman (2005) 390–396; Martti Häikiö (2000) 'Finland's Neutrality 1944–1994', teoksessa Michael Gehler & Rolf Steininger (toim.) (2000) *The Neutrals and the European Integration 1945–1995*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 204–206.

pyrkimyksen puolueettomuuteen.¹⁰ Itse asiassa Neuvostoliitto ylisti Suomea ystävyyden ja puolueettomuuspolitiikan ansiosta mallimaaksi – olihan Suomi hyödyllinen väline Moskovan suunnitelmassa heikentää NATO:n vaikutusvaltaa Skandinaviassa.

Kekkonen pyrki lujittamaan Suomen puolueettomuutta ja lisäämään poliittista toimintatilaa edistämällä aktiivisesti sen silanrakentaja-asemaa idän ja lännen välillä. Siinä hän käytti hyväkseen Suomen ainutlaatuista maantieteellis-strategista sijaintia.¹¹ Samoihin aikoihin Suomesta tuli Euroopan vapaakauppajärjestö EFTAn liitännäisjäsen taitavan neuvottelun tuloksena, sillä itse asiassa EFTA liittyi Suomeen Finn-EFTA-sopimuksessa eikä päinvastoin, jotta välttyttäisiin rikkomasta aiemmin solmittujen Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälisen taloussopimusten kirjainta. Suomen halu liittyä EFTAan yhdessä muiden Pohjoismaiden kanssa oli kesällä 1959 aiheuttanut huomattavaa hämmennystä Neuvostoliitossa, joka pelkäsi, että läntiset taloussopimukset merkitsisivät sen saavuttamaa poliittista etulyöntiasemaa Suomen sisä- ja talouspolitiikassa. Tämän aseman Neuvostoliitto oli saavuttanut Kekkonen ”puolueettomuuspolitiikan” lipun alla.¹² Suomi oli kuitenkin aina tehnyt selväksi, ettei se voinut liittyä Euroopan talousyhteisöön erityislaatuisten neuvostosuhteidensa ja puolueettomuusnäkemysensä takia. Jopa tiiviimpi taloudellinen yhteistyö Pohjoismaiden kanssa, johon Suomen hallitus pyrki ns. Nordek-hankkeella, kilpistyi Neuvostoliiton vastarintaan.¹³

10. Häikiö (2000) 210 eteenpäin; Seppo Hentilä (2006) *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten: Finnland und Deutschland im Kalten Krieg*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 46–50.

11. Harto Hakovirta (1984) 'An Interpretation of Finland's Contributions to European Peace and Security', teoksessa Hanspeter Neuhold & Hans Thalberg (toim.) *The European Neutrals in International Affairs*, Wien: Wilhelm Braumüller, 30.

12. Taustaa Neuvostoliiton näkemyselle Suomen puolueettomuuspolitiikasta Hruštševin aikana: Aappo Kähönen (2006) *The Soviet Union, Finland and the Cold War: The Finnish Card in Soviet Foreign Policy, 1956–1959*, väitöskirja, Helsingin yliopisto.

13. Suvi Kansikas (tulossa) ”Nordek is an Anti-Soviet Group”: Soviet Attitude to Finnish Membership of the Nordek Plan”, teoksessa Jan Hecker-Stampehl (toim.) *Between Nordic Ideology, Economic Interests and Po-*

Alituinen Moskovan uhka ja suora puuttuminen Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan herätti suuria epäilyksiä lännessä: pystyisikö Suomi todellakin täyttämään puolueettomuuden ehdot? Epäilyt tiivistyivät yleiseen suomettumistermiin,¹⁴ joka syntyi 1960-luvulla Länsi-Saksassa ja muissa NATO-maissa. Oli suomettumissytyöksissä perää tahi ei, tosiasia on, että Suomen puolueettomuuskäsitystä leimasi koko kylmän sodan ajan sen politiikka ja asema suhteessa Neuvostoliittoon.¹⁵ Kaikista Euroopan puolueettomista valtioista Suomella oli selvästi eniten taloudellista ja poliittista kanssakäymistä Neuvostoliiton kanssa, ja siksi Moskova pyrki herkimmin vaikuttamaan juuri Suomen politiikkaan.¹⁶ Suomen maantieteellis-strateginen sijainti ja historia pakottivat sen herkeämättä tarkkailemaan suuren itäisen naapurin toimia ja varmistamaan, ettei sen oma poliittinen toimintatila kaventuisi.

litical Reality: New Perspectives on Nordek, Berlin, Leipzig: Edition Kirchhof & Franke.

14. ”Suomettuminen” merkitsi pohjimmiltaan sitä, että itsesensuuri ja vähitellen kasvava mukautuminen Neuvostoliiton toiveisiin olivat rapauttaneet Suomen itsenäisyyttä ja että näin voisi käydä kaikille länsieurooppalaisille kansakunnille, jos ne eivät alkaisi suhtautua Neuvostoliittoon peräänantamattomammin ja kriittisemmin. Hakovirta (1988) 33 eteenpäin.

15. Tätä nykyä suomalaiset historioitsijat pitävät suomettumista koko kylmän sodan aikaista suomalaista yhteiskuntaa läpäisevänä kysymyksenä: ”Tosiasiaa suomettuminen tarkoitti aivan jotain muuta kuin välttämätöntä sopeutumista Neuvostoliiton suurvaltaintresseihin ja se meni myös paljon pitemmälle. Kyse oli itsesensuurista, johon poliittiset puolueet, media ja suuri osa sivistyneistöstä sopeutui.” Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (1999), *From Grand Duchy to a Modern State: A Political History of Finland since 1809*, London: Hurst & Co., XI.

16. Neuvostoliiton kauppakumppanuus merkitsi Suomelle enemmän kuin yhdellekään muulle teollistuneelle Länsi-Euroopan maalle. Ruotsin ja Sveitsin kauppa Varsovan liiton maiden kanssa on ollut 3–5 %:n luokkaa, Itävallassa hieman yli 10 %, mutta Suomessa idänkauppa on yltänyt jopa 15–25 %:iin. Harto Hakovirta (1988) *East-West Conflict and European Neutrality*, Oxford: Clarendon Press, 47; ks. Mikko Majander (2004) 'Post-Cold War Historiography in Finland', teoksessa Thorsten B. Olesen (toim.) *The Cold War – and the Nordic Countries: Historiography at a Crossroads*, Odense: University Press of Southern Denmark, 61; Neuhold (1988) 125.

Suomen ja Itävallan reaktiot keväällä 1968

Suomen kansa ja poliittinen johto kokivat järkytyksen, kun viiden Varsovan liiton maan joukot miehittivät Tšekkoslovakian 20.–21.8.1968.¹⁷ Monet pelkäsivät Suomen olevan vuorossa seuraavana. Hallituksen virallinen reaktio Tšekkoslovakian elokuun tapahtumiin oli varsin varovainen, sillä se halusi välttää ärsyttämästä Neuvostoliittoa millään lailla.¹⁸ Omassa keskuudessaan maan johto oli kuitenkin hyvin alavireinen, sillä monien henkilökohtaiset ponnistelut ystävyyteen ja keskinäiseen luottamukseen perustuvista suhteista näyttivät nyt valuneen tyhjiin.¹⁹ Varsovan liiton toiminta Prahan kevään tukahduttamiseksi oli samoin tehnyt kiistanalaiseksi Suomen puolueettomuuden hyväksymisen, joka taas oli ollut Suomen hallituksen Neuvostoliiton-politiikan päätaivoite koko edellisen vuosikymmenen aikana.

Neuvostonäkökulmasta Suomen puolueettomuudesta oli tullut vaarallinen ennakkotapaus, johon sen satelliittivaltiot voisivat vedota. Ei puhettakaan, että Suomen puolueettomuus saisi enää innoittaa Itä-Euroopan sosialistimaita ajatuksiin itsenäisem-

17. Tässä nojaan kahtaalle: Kimmo Rentola (2005), 'Der Vorschlag einer europäischen Sicherheitskonferenz und die stille Krise zwischen Finnland und der Sowjetunion 1968–1971', teoksessa Dominik Geppert & Udo Wengst (toim.) *Neutralität – Chance oder Chimäre? Konzepte des Dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990*, München: R. Oldenbourg Verlag, erityisesti 178–182 ja Heikki Larmola (2008) 'Finnland zwischen sowjetischem Versuchslabor und beginnendem KSZE-Prozess', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) (2008) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, erityisesti 642–649.

18. Katso 'Die finnische Regierung übt sich in Zurückhaltung', Niederschrift des Gesprächs des sowjetischen Botschafters in Finnland, A. Kovalev, mit dem finnischen Aussenminister, A. Karjalainen, 5. September 1968, Dokument 149, teoksessa Karner, Tomilina, Tschubarjan et al. (toim.) (2008), Dokumente, 1181.

19. Moskova oli johtanut Suomea samoin kuin muitakin läntisiä hallituksia harhaan kertomalla, että Tšekkoslovakian hallitus olisi itse asiassa pyytänyt Varsovan liiton apua. Neuvostoliiton päätös puuttua Tšekkoslovakian tilanteeseen: Mark Kramer (1998) 'The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine', teoksessa Carol Fink, Philipp Gassert & Detlef Junker (toim.) *1968: The World Transformed*, Washington D.C.: Cambridge University Press, 151–156.

mästä asemasta. Samaan aikaan, kun Tšekkoslovakiassa kuohui, neuvostolähettiläät olivat kevästä 1968 lähtien tehneet toistuvasti selväksi suomalaisille neuvottelukumppaneilleen, että YYA-sopimus ei taannut puolueettomuusasemaa. Päinvastoin he muistuttivat Suomea sopimuksen 2. artiklan sotilaallisista velvoitteista. Jopa Kekkonen toi lokakuussa 1968 julki pelkonsa siitä, että Suomesta voisi tulla "seuraava Tšekkoslovakia", jos idän ja lännen välille puhkeaisi vakavampi kriisi.²⁰

Aikaisempien vuosien kouriintuntuva turvallisuuden tunne oli mennyttä. Sekä presidentin että ulkoasiainministeriön suurin huolenaihe oli puolueettomuuden arvostuksen rakentaminen Prahan kevään kukistamisen ja Brežnevin opin julistamisen jälkeen. Suomen sotilaallinen ja poliittinen johto ei ollut elätellyt harhaluuloja ennen Tšekkoslovakian kriisiäkkään NATOn mahdollisesta sotilaallisesta avusta, mikäli Neuvostoliitto hyökkäisi Suomeen. Kekkonen oli pikemminkin vakuuttunut siitä, että länsi ei tulisi Suomen avuksi ja että Suomi valittaisiin hetkessä. Tästä näkökulmasta katsottuna on erittäin epätodennäköistä, että Suomen hallituksen edustajat tai sotilashenkilöt olisivat avoimesti hakeneet länsiblokkilta turvallisuusvakuutuksia Prahan kevään kukistamisen aikana elokuussa 1968 tai sen jälkeen. Sen sijaan he pyrkivät selvittämään tilannetta neuvotteluissa suoraan Neuvostoliiton kanssa.²¹

20. Rentola (2005) 180.

21. Presidentti Kekkonen tapasi Neuvostoliiton pääministeri Kosyginin yksityisesti lokakuun alussa Suomen rannikkovartioaluksella Hiittisten saaristossa Hangosta länteen. Hänen tarkoituksenaan oli mitä ilmeisimmän "puhua asiat halki neuvostoliitolaisten kanssa". Tšekkoslovakian kriisin vanavedessä käyty tapaminen oli huippusalainen. Kosygin lienee saanut alkuperäisen kutsun "kalastusretkelle" Turun saaristoon jo kesäkuussa, jolloin Kekkonen oli käynyt Moskovassa edellisen kerran. Suunnitelmat olivat kuitenkin kariutuneet Tšekkoslovakian tapahtumiin. Suomen presidentti oli syyskuussa uudistanut kutsunsa lokakuuksi, ja Kosygin suostui välittömästi, koska Moskovalla oli tarve tyynnyttää kansainvälistä mielipidettä ja aloittaa vuoropuhelun uudelleen. ÖStA/AdR, BMfAA, II-Pol/USSR 2, 1404, Kosyginin vierailu Kekkonen luona lokakuun alussa: Neuvostoliiton pääministerin, ministerineuvoston puhemiehen A. N. Kosygin epävirallisen Suomen-vierailun kommunikéa, Helsinki, 9.10.1968; Ibid., Presidentti Kekkonen ja pääministeri Kosyginin

Itävallan asema poikkesi tässä ratkaisevasti Suomesta. Naapurimaa Tšekkoslovakian poliittinen ja sotilaallinen tilanne vaikuttivat Itävaltaan paljon suuremmin. Monissa tutkimuksissa on selvitetty Itävallan hallituksen välitöntä reaktiota ja toimenpiteitä Varsovan liiton intervention johdosta Tšekkoslovakiassa elokuussa 1968.²² Keskustelu jatkuu yhä: oliko hallituksen varovainen ensireaktio ”pelkurimainen”²³ vai pikemminkin todiste poliittisen johdon ”suhteellisuudentajusta” ja ”realistisesta tilannearviosta”²⁴? Ensimmäisessä julkisessa kannanotossaan Neuvostoliiton hyökkäykseen Itävallan liittokansleri Josef Klaus pidättäytyi aamulla radioidussa puheessaan 21.8. arvostelemasta hyökkääjää kovinkaan pahasti. Hän vain tiedotti kansalle turvatoimista, joihin hallitus oli ryhtynyt. Itävallan armeija *Bundesheer* oli valmiustilassa, mutta sen käskettiin pysyä 25–30 km:n levyisellä turvavyöhykkeellä poissa rajalta vastoin alkuperäistä valmiussuunnitelmaa, jottei se provosoisi neuvostoarmeijaa. Vasta kun Itävallan ilmatilaa oli toistuvasti loukattu ja sisäinen painostus kasvoi, hallitus protestoi

tapaaminen, suurlähettiläs Pallan selonteko (Tukholma), 11.10.1968. Katso myös Rentola (2005) 182, viite 22; Larmola (2008) 646 eteenpäin.

22. Reiner Eger (1981) *Krisen an Österreichs Grenzen: Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968: Ein Vergleich*, Wien, München: Herold, 85–122; Reinhard Meier-Walser (1988) *Die Aussenpolitik der monocoloren Regierung Klaus in Österreich, 1966–1970*, München: tuduv, 418–434; Michael Gehler (2005) *Österreichs Aussenpolitik der Zweiten Republik: Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*, Bd. 1, Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 341–352; Peter Ruggenthaler (2008) 'Der Neutralität verpflichtet: die sowjetisch-österreichischen Beziehungen 1968', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 993–1006.

23. Etenkin silloinen oppositiojohtaja ja myöhemmin pitkäaikainen sosiaalidemokraattinen kansleri Bruno Kreisky arvosteli hallituksen toimintaa kutsumalla Klausia lehdistössä ”lepyttelijäksi”. Karl Pisa (2008) 'Die Gratwanderung der Regierung Klaus', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1149; Gehler (2005) 342.

24. Tämän argumentin esitti ja sitä puolusti ulkoministerinä tuolloin toiminut kristillisdemokraattien Kurt Waldheim. Gehler (2005) 342 eteenpäin.

järeämmin Varsovan liiton aggressiivista politiikkaa vastaan.²⁵

Armeija oli erittäin huolissaan neuvostojoukoista Itävallan rajalla ja pelkäsi niiden loukkaavan maan koskemattomuutta. Pelkoa ei hälventänyt se, että Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen Neuvostoliiton ulkoministeriö kieltäytyi kolmen päivän ajan vastaanottamasta Itävallan Moskovan suurlähettilästä Walter Wodakia, jonka oli määrä esittää virallinen vastalause Itävallan ilmatilan loukkauksesta.

Itävallan poliittinen johto oli kuitenkin jo varhain tullut siihen johtopäätökseen, että Neuvostoliiton interventiota Tšekkoslovakiassa ei ollut suunnattu Itävaltaa tai muuta Varsovan liiton ulkopuolista maata vastaan ja että oli siksi viisainta olla provosoimatta Neuvostoliittoa. Tai tämän näkemyksen ulkoministeri Waldheim ainakin esitti 10. syyskuuta Itävallan ministerineuvostolle.²⁶ Hallituksessa oli muitakin kantoja, mutta Waldheim korosti tarvetta kriisin aikaiseen puolueettomuuteen, ja hänen näkemyksensä varovaisesta diplomaattisesta etenemisestä pääsi selvästi voitolle. Se johtui osaksi myös itävaltalaisen puolueettomuuskäsitteen kehittymisestä: 1950-luvulla puolueettomuus oli ymmärretty pelkkänä sotilaallisena kysymyksenä – esimerkiksi Unkarin kriisin aikana 1956, jolloin Raabin johtama hallitus arvosteli avoimesti Moskovaa sen puuttumisesta Itävallan naapurimaan asioihin – mutta 1960-luvun lopulla Itävalta näki puolueettomuudessa myös poliittisen ulottuvuuden.²⁷

Tosiasiaa Wienissä keskusteltiin laajasti eräästä sotilaallisesta skenaariosta sen jälkeen, kun *Pravdan* pääkirjoituksessa oli hahmoteltu Brežnevin opin pääperiaatteet 22.8.1968²⁸. Itävallassa pidettiin mahdollise-

25. Gehler (2005) 342 eteenpäin; Eger (1981) 87–92; Ruggenthaler (2008) 995–999.

26. Ulkoministeri Waldheimin lausunto Itävallan ministerineuvostolle 10.9.1968, dokumentti no. 15 teoksessa Eger (1981), 213–216.

27. Katso Ginther (1975).

28. *Pravdan* pääkirjoitus Tšekkoslovakian miehityksen tueksi 22.8.1968: dokumentti no. 114 teoksessa Jaromir Navratil (toim.) (1998) *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Document Reader*, Budapest: Central European University Press, 456–459.

na, että Tšekkoslovakiassa olevat neuvostojoukot siirrettäisiin Itävallan alueen läpi Tonavan laakson kautta Jugoslaviaan.²⁹ Jugoslavia oli itsekin siinä uskossa, että Brežnevin oppi koski suoraan myös heitä, vaikkei maa ollutkaan muodollisesti Varsovan liiton jäsen.³⁰ Itävallan hallitus oli niin ikään huolestunut NATO:n vastauksesta, jos Varsovan liitto ryhtyisi sotilaallisiin toimiin ideologisesti niskoittelevaa Romaniaa vastaan. Kaikissa siihenastisissa NATO:n valmiussuunnitelmissa ennakoitiin vain, että liittokunta puolustaisi automaattisesti Itävallan kylmän sodan konfliktissa, mikäli Varsovan liitto hyökkäisi suoraan länsiliittoutuman pohjois-eteläsuunnassa kulkevaa rajaa vastaan. Tästä voitiin päätellä, että jos Itävallan itäiset osat ja Wien vallattaisiin vain osittain Neuvostoliiton hyökätessä Jugoslaviaan tai Romaniaan, NATO ei välttämättä tulisikaan Itävallan avuksi.³¹ Siksi liittokansleri Klaus ja ulkoministeri Waldheim pyrkivät saamaan selville ainakin kolmella eri kerralla syyskuussa ja varhain lokakuussa Yhdysvaltain ja Britannian hallitusten aiheet siinä tapauksessa, että Varsovan liiton joukot hyökkäisivät Itävaltaan.

29. Günter Bischof (2008) "No Action": Die USA und die Invasion in die Tschechoslowakei, teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, 1. Beiträge/2. Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, etenkin 339.

30. Näin oli varsinkin sen jälkeen, kun *Pravdassa* ilmestyi 26.9. toinen, Sergei Kovalevin, kirjoitus Brežnevin opista. Siinä puhuttiin suoraan myös Jugoslaviasta. Kirjoituksessa painotettiin, että sosialistinenkin maa, joka oli omaksunut "blokin ulkopuolisen aseman", sai kiittää itsenäisyydestään sosialistista kansainyhteisöä, etenkin Neuvostoliittoa: Epävirallinen muotoilu Brežnevin opista 26.9.1968 (otteita), dokumentti no. 128 teoksessa Navratil (1998) 502–503. Katso Hrvoje Klasic (2008) "Caught between the Blocs": Jugoslawien und die tschechoslowakische Krise, teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 597 eteenpäin; Ljubodrag Dimic (2008) 'Josip Broz Tito, the Yugoslav Policy and the Formation of the Concept of European Security 1968–1975', esitelmä konferenssissa 30 Years since the First CSCE Follow-Up Meeting in Belgrade (October 1977–March 1978), Sava Center, Belgrad, 8.–10.3.2008, 2 eteenpäin.

31. Oliver Rathkolb (2005) *Die paradoxe Republik: Österreich 1945 bis 2005*, Wien: Zsolnay, 272 eteenpäin.

Liittokansleri Klaus kävi 4.9. pitkän puhelinkeskustelun Yhdysvaltain Wienin suurlähettilään Douglas MacArthurin kanssa Keski- ja Itä-Euroopan tilanteesta.³² Klaus aloitti keskustelun kysymällä "hyvin epävirallisesti", voisiko Yhdysvaltain lähettiläs kertoa maansa ulkoministeriön näkemyksistä Romaniaa ja Jugoslaviaa kohtaavasta uhasta Tšekkoslovakian tapahtumien valossa. MacArthur selitti, että vaikka Neuvostoliitolla selvästikin oli valtaiset sotilaalliset voimavarat hyökätä Romaniaan, Yhdysvalloilla ei ollut mitään sellaista tietoa, joka osoittaisi tällaisen väliintulon olevan näköpiirissä.³³ Heillä ei myöskään ollut tietoa, että Varsovan liitto olisi erityisesti varustautumassa Jugoslavian rajoilla.³⁴ Klausin todellinen huolenaihe tuli esille hänen vastauksessaan, jossa hän totesi olevansa samaa mieltä siitä, että Neuvostoliitto ei suunnitellut välittömiä sotilaallisia toimenpiteitä Romaniaa tai Jugoslaviaa tai muuallakaan juuri nyt, mutta "koskaan ei voinut olla varma. Siksipä hän haluaisi tietää mitä luottamuksettisimmin ja epävirallisimmin, mitä me tekisimme, jos Neuvostoliitto ryhtyisikin sotilaallisiin toimiin Euroopassa esimerkiksi

32. Sähke USA:n Itävallan suurlähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 4.9.1968 (Aihe: Kansleri Klausin epävirallinen pyyntö Yhdysvaltain aikeista, jos Itävaltaan hyökättäisiin), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 202.

33. Katso Bischof (2008) 339–341; Mihail Ionescu (2008) 'Rumänien und die Invasion der "Bruderstaaten"', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, erityisesti 613.

34. Kansainvälisessä tutkimusprojektissa ei itse asiassa löydetty todisteita neuvostopuolen väitetystä sotilaallisesta valmistautumisesta tai suunnitelmista, joissa olisi kaavailtu helppoa voittoa Itävallasta tai maan itäosien miehitystä. Dieter Bacher & Harald Knoll (2008) 'Österreich als Drehscheibe ausländischer Nachrichtendienste?' teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1066–. Katso myös Yhdysvaltain Budapestin suurlähettilään M. Hillenbrandin lähettämä sähke USA:n ulkoministeri D. Ruskille 28.8.1968: "Ei todisteita huhuille sotilaallisesta valmistautumisesta hyökkäykseen Romaniaan tai Jugoslaviaan", dokumentti 144 teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Dokumente, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1165.

Romaniaa, Jugoslaviaa, Länsi-Berliiniä ja varsinkin Itävaltaa vastaan.”³⁵ MacArthur huomautti raportissaan, että Klaus oli epäilemättä pyytännyt häntä soittamaan voidakseen kysyä juuri tämän kysymyksen.

MacArthur vastasi ”henkilökohtaisessa ominaisuudessa”, vaikka oli selvästi saanut ulkoministeriöltä ennakko-ohjeistusta aiheesta.³⁶ Hän kommentoi ensin Romaniaa ja Jugoslaviaa: Romania kuului Tšekkoslovakian tavoin neuvostoblokkiin eikä sillä ollut juurikaan mahdollisuuksia tehdä vastarintaa, kun taas Jugoslavia luultavasti taistelisi ankarasti Neuvostoliiton väliintuloa vastaan. Sitten hän totesi, että Länsi-Berliini oli täysin oma lukunsa, koska Yhdysvallat oli siellä läsnä ja sillä oli siellä oikeuksia ja vastuita neljän vallan sopimuksen perusteella. Presidentti Kennedy oli tehnyt Hruštševille harvinaisen selväksi heidän keskinäisessä tapaamisessaan Wienissä 1961, että Länsi-Berliinistä ei neuvoteltaisi. Jos Neuvostoliitto päättäisi tehdä sotilaallisen väliintulon Länsi-Berliinissä, sen täytyisi hyökätä siellä olevia yhdysvaltalaisjoukkoja vastaan. Mutta Itävalta oli sotilaallisesti puolueeton maa eikä kuulunut minkään läntisen turvallisuusliiton piiriin:

Me, kuten myös Britannia, Ranska ja Neuvostoliitto, allekirjoitimme Itävallan valtiosopimuksen, jossa tunnustetaan Itävallan itsenäisyys ja alueellinen koskemattomuus. Jos Neuvostoliitto hyökkäisi vapaaseen ja itsenäiseen Itävaltaan, syntyisi varsin vakava tilanne, joka vaikuttaisi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon.³⁷

MacArthur vältti kuitenkin antamasta selvää vastausta siihen, mitä Yhdysvallat tarkalleen ottaen tekisi tällaisen hyökkäyksen sattuessa, mutta arveli, ettei Klaus puolueettoman valtion hallituksen päämiehenä ”etsinyt taakeita tai vakuutuksia siitä, kuinka me tai muut NATO-maat reagoisimme sotilaallisesti, vaan pyrki pikemminkin saamaan yleiskäsityksen reaktiostamme, jos hyökkäys Itävaltaan tulisi.” Klaus kiirehti sanomaan, että hänen kysymyksensä oli täysin epävirallinen ja että MacArthur oli oikeassa otaksuessaan, että Klaus oli kiinnostuneempi

Yhdysvaltain poliittisesta kuin sotilaallisesta vastauksesta. Hän painotti vielä toivovansa keskustelun pysyvän luottamuksellisena, mutta totesi kuitenkin, että olisi kovin kiitollinen, jos Yhdysvallat voisi antaa hänelle ”yksityisesti jonkinlaisen merkin, että Yhdysvalloissa syntyisi vakava poliittinen reaktio, jos Itävaltaan hyökättäisiin”. MacArthur vakuutti Itävallan liittokanslerille raportoivansa heidän keskustelunsa maansa ulkoministeriölle ja vastasi, että hän itse arveli Yhdysvaltojen suhtautuvan hyvin vakavasti Neuvostoliiton hyökkäykseen Itävaltaa vastaan, sillä tällainen hyökkäys olisi hyökkäys vapaata ja itsenäistä kansakuntaa vastaan. Itävalta oli itse asiassa perustavanlaatuisen osa Länsi-Eurooppaa, vaikka olikin sotilaallisesti puolueeton.

MacArthur lähetti Klausin kanssa käymästään keskustelusta Yhdysvaltain ulkoministeriöön sähkösen, jonka viimeisessä kappaleessa hän arveli saaneensa liittokanslerin uskomaan, ettei tämän ollut viisasta eikä järkevää yrittää saada selviä vakuutuksia USA:n reaktiosta Neuvostoliiton hyökkäyksestä Itävaltaan, ”koska meillä ei selvästikään ole mahdollisuuksia antaa sellaisia vakuutuksia”. Hän pyysi kuitenkin ulkoministeriöltä valtuutusta kertoa Klausille, että Yhdysvaltain hallitus todellakin suhtautuisi ”erittäin vakavasti ja painavasti hyökkäykseen Itävaltaa vastaan jne.”, koska Klaus oli viestinyt haluavansa keskustella ”epävirallisesti” uudelleen Euroopan tapahtumista seuraavalla viikolla.

Miksi Klaus sitten halusi keskustella Yhdysvaltain suurlähettilään kanssa 4. syyskuuta? Joitakin vastauksia on MacArthurin seurantaraportissa, jonka tämä kirjoitti Itävallan ulkoministerin Waldheimin kanssa käymästään keskustelusta muutama päivä myöhemmin 10. syyskuuta.³⁸ MacArthur

35. Sähke USA:n Itävallan suurlähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 4.9.1968 (Aihe: Kansleri Klausin epävirallinen pyyntö Yhdysvaltain aikeista, jos Itävaltaan hyökättäisiin), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 202; painotus kirjoittajan.

36. *Ibid.*, alaviite 3.

37. *Ibid.*

38. Sähke USA:n Itävallan lähetystöstä Yhdysvaltain ulkoministeriöön, Wien, 10.9.1968 (Aihe: Ulkominis-

kertoi Waldheimille käytännössä saman kuin aiemmin Klausille (saatuaan lisäohjeistusta Washingtonista), mistä tämä ilmaisi kiitollisuutensa ja totesi, että jotkut Itävallan hallituksessa olivat viime aikoina olleet äärimmäisen hermostuneita Neuvostoliiton mahdollisesta väliintulosta Romaniassa, Jugoslaviassa ja jopa Itävallassa. Waldheim teki selväksi, että hän itse ei uskonut Itävallan olevan uhattuna. Jos Neuvostoliitto hyökkäisi Itävaltaan, se tekisi niin vain, jos se olisi valmis suursotaan länsivaltojen kanssa, ja tätä hän ei hevillä uskonut. Waldheim jopa uskoutui MacArthurille, että ”Itävallan armeija oli hyvin hermona ja että sen piiristä oli lähtenyt huhuja mahdollisesta suurhyökkäyksestä muita itäisen ja keskisen Euroopan maita vastaan 7.–9. tai 15.–16.9.”. Lisäksi hän kertoi tehneensä selväksi hallituksen kokouksessa sinä aamuna, ettei uskonut moisiin ”summittaisiin” huhuihin. Hän oli myös samana päivänä julkaisut lehdistötiedotteen Itävallan uutistoimiston levittämästä ”järjettömästä” lausunnosta, jonka mukaan Itävallan hallitus olisi vakavasti huolissaan siitä, että Neuvostoliiton hyökkäys Jugoslaviaan johtaisi hyökkääjän pyytämään joukoilleen kauttakulkuoikeutta Itävallan läpi.

Vaikka Waldheim pyrki selvästi lieventämään ja vähätteleämään vaikutelmaa, että Itävallassa olisi syntynyt asiasta paniikki, hän oli hyvin halukas jatkamaan keskusteluja NATO:n edustajien kanssa siitä, millaista vastakaikua Itävalta voisi odottaa länsiliittoutumalta Neuvostoliiton hyökkäyksen takia. Tavatessaan Britannian ulkoministerin Michael Stewartin 12. lokakuuta New Yorkissa Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen yhteydessä Waldheim sanoi, että Itävalta oli yrittänyt välttää antamasta sellaista vaikutelmaa, että se hakisi läntisten ystäviensä vakuutuksia oman asemansa takuiksi. Itävallan ministerit olivat kysyttäessä aina korostaneet ”kontaktejaan useihin pääkaupunkeihin, mutta puolueettomana maana heidän täytyi olla hyvin varovaisia.”³⁹ Waldheim jatkoi, että vaikka Itävallan alueellisesta koskemattomuudesta ei hänen mielestään ollut takuita, Itävallan valtiosopimuksen neljällä allekirjoittajavaltiolla oli velvol-

isuus suojella maan koskemattomuutta. Jos jokin neljästä valtiosta loukkaisi sopimusta, oli vain järkeenkäypää, että kolme muuta ryhtyisi sen jälkeen omien etujensa mukaisiin toimenpiteisiin.

Näyttää siltä, että vastoin alkuperäistä väitettään Waldheim nimenomaan pyrki saamaan ainakin epäsuoria ellei sitten suoria turvatakuita lännestä vetoamalla entisten miehittäjävaltioiden ”velvoitteisiin”, jotka olivat valtiosopimuksen perua. Keskusteluprotokollan mukaan ”Stewart vakuutti hänelle, että Britannian hallitusta sitoivat Itävallan valtiosopimuksen ehdot”, mutta kuitenkin sivun laitaan käsin kirjoitetusta tekstistä käy ilmi, peruskysymys kuului yhä: ”Mitä se tarkoittaa?”.

Keskustelussaan Stewartin kanssa Waldheim sanoi, että vaikka venäläiset olivat antaneet Itävallan hallituksen ymmärtää, ettei heillä ollut suunnitelmia Itävaltaa vastaan, hän tajusi tällaisten vakuuttelujen rajallisuuden. Miksipä Neuvostoliitto olisi kertonut suunnitelmistaan? Waldheim uskoi pikemminkin omiin arvioihinsa Neuvostoliiton intresseistä kuin Neuvostoliiton vakuutteluihin sinänsä. Jugoslavia oli kuitenkin huolestunut omasta tilanteestaan, joka saattaisi vaikuttaa Itävaltaan. Vaikka Waldheim sanoi olevansa asiassa hieman toiveikkaampi kuin Jugoslavia, hän oli Jugoslavian kanssa samaa mieltä siitä, ettei kukaan voinut ennustaa tilannetta, jos vihollisuudet leimahtaisivat uudestaan Lähi-idässä ja Neuvostoliitto yrittäisi parantaa strategista asemaansa Välimerellä, mihin kenties kuuluisi Albanian miehitys.

Itävallan liittokansleri Klausin ja ulkoministeri Waldheimin keskusteluista NATO-maiden edustajien kanssa käy ilmi, että Varsovan liiton väliintulo Tšekkoslovakiassa ja sitä seurannut Brežnevin oppi oli jättänyt neljä sotilasliittoutumien ulkopuolista maata – Itävallan, Jugoslavian, Albanian ja jossain määrin Suomen – sekä Moskovan tiukemmasta otteesta irti pyristelevän Romanian vaikeaan tilanteeseen. NATOssa oltiin hyvin tietoisia ongelmasta ja siellä itse asiassa valmisteltiin vastausta lokakuussa 1968.

Miten NATO varautui "reunavaltioiden" asemaan?

NATO-lähteistä käy ilmi, että Itävalta ei ollut lähestynyt "läntisiä ystäviään" turhaan. Neuvotellessaan erään länsisaksalaisen kansanedustajan kanssa 10.9.1968 Yhdysvaltain apulaisulkoministeri Eugene Rostow sanoi pitävänsä Euroopan tilannetta hyvin vakavana ja mainitsi erityisesti Romanian, Jugoslavian ja Itävallan.⁴⁰ Yhdysvallat ei nähnyt vastaavaa välitöntä vaaraa Berliinissä, joskin presidentti Kennedy teki selväksi samana päivänä pitämässään puheessa, "että voimankäyttöä ja sen uhkaa ei suvaittaisi Berliinin kaltaisissa yhteisissä hankkeissa..."⁴¹.

Yhdysvaltain NATO-lähettiläs Harlan Cleveland esitteli liittokunnan ylimääräisessä kokouksessa Brysselissä 17. lokakuuta USA:n suunnitelmat siltä varalta, että Neuvostoliitto lisäisi painostustaan Romanian, Jugoslavian ja Itävallan suhteen.⁴² Yhdysvallat oli Clevelandin sanoin huolestunut siitä, että Neuvostoliitto Tšekkoslovakian tilanteen kannustamana tarttuisi syöttiin ja pyrkisi muuttamaan Balkanin alueen yleistilannetta omaksi edukseen. Olivatpa Tšekkoslovakian miehityksen todelliset syyt mitkä tahansa, elokuinen hyökkäys oli herättänyt Romaniassa, Jugoslaviassa, Albaniassa ja Itävallassa suurta sodanpelkoa. Jos Balkanin tilanne huonontuisi siinä määrin, että Neuvostoliitto katsoisi strategisten etujensa vaarantuneen, Neuvostoliiton toista sotilaallista väliintuloa alueella ei voinut sulkea pois laskuista. NATO:n pitäisi siksi varautua tällaiseen mahdollisuuteen tarkoin suunnitelmin.⁴³

Selvitettyään Yhdysvaltain hallituksen siihenastiset varotoimet ja hahmoteltuaan Pohjois-Atlantin liiton eri vaihtoehdot Cleveland kertoi, että Neuvostoliiton välittömän sotilaallisen hyökkäyksen uhatessa:

- Hyökkäys NATOa tai Berliiniä vastaan tarkoittaisi sotaa.
- Hyökkäys Itävaltaa vastaan olisi "lähes yhtä vaarallinen".
- Hyökkäys Jugoslaviaa vastaan "ei tulisi kovinkaan kaukana näiden perässä".⁴⁴

Cleveland tarkensi, että jos Itävaltaa uhkaisi välitön vaara, NATO:n tulisi heti siirtää

omia joukkojaan tehdäkseen sodan uhkan selväksi Neuvostoliitolle. Samalla NATO vetoaisi julkilausumassaan kaikkien Itävallan valtiosopimuksen allekirjoittajamaiden vastuisiin ja velvollisuuksiin.

Yhdysvaltain hallinto keskusteli kysymyksestä uudelleen suoraan ulkoministeri Waldheimin kanssa muutamaa päivää myöhemmin Washingtonissa. Waldheim, joka matkusti USA:n pääkaupunkiin YK:n New Yorkissa kokoontuneen yleiskokouksen jälkeen, tapasi 21.–23.10. presidentti Lyndon Johnsonin, ulkoministeri Dean Ruskin, apulaisulkoministeri Rostowin ja joukon ulkoministeriön ylempiä virkamiehiä. Lokakuun 21. päivän neuvotteluissa Yhdysvaltain ulkoministeri Rusk selosti itävaltalaiselle kollegalleen sovitut toimintalinjat siinä tapauksessa, että Neuvostoliitto hyökkäisi Berliiniin, Itävaltaan, Jugoslaviaan tai Romaniaan. Samat suunnitelmat Cleveland oli esitellyt NATO:n edustajille muutamaa päivää aikaisemmin. Rusk totesi, että pienikin siirto Neuvostoliiton taholta Itävaltaa vastaan tulisi johtamaan selkkaukseen lännen kanssa: "Yhdysvallat, Ranska ja Iso-Britannia allekirjoittivat Itävallan valtiosopimuksen, ja

teri Waldheimin näkemys Tšekkoslovakian tapauksesta), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 203.

39. The National Archive, Kew Gardens/London (tästä lähtien: TNA), ulkoasiainministeriö, Foreign and Commonwealth Office (FCO) 33/428: Asiakirja ulkoministerin ja Itävallan ulkoministerin tapaamisesta hotelli Plerressä lauantaina 12.10.1968 klo 15.00.

40. Washingtonin suurihettiläs vapaaherra von Stackelberg ulkoasiainministeriölle 13.9.1968 (Aihe: Liittopäiväedustaja Birrenbachin keskustelu apulaisulkoministeri Eugene Rostowin ulkoministeriössä ja Walt Rostowin kanssa Valkoisessa talossa 10.9.1968), 1968, Bd. II, Document No. 297.

41. Ibid.

42. NATO-lähettiläs Brysselissä Oncken ulkoasiainministeriölle 17.10.1968 (Aihe: Tšekkoslovakian kriisin poliittiset vaikutukset, tässä: Valmiussuunnitelma momentin 32, "poliittisen arvioinnin", mukaisesti), *AAPBD*, 1968, Bd. II, Document No. 346. Yhdysvallat oli alkanut laatia valmiussuunnitelmaa näiden valtioiden varalle viikon kuluttua Tšekkoslovakian miehityksestä elokuun lopussa. Katso Bischof (2008) 340–343.

43. Vertaa Klasic (2008) 601 eteenpäin.

44. NATO-lähettiläs Brysselissä Oncken ulkoasiainministeriölle 17.10.1968 (Aihe: Tšekkoslovakian kriisin poliittiset vaikutukset, tässä: Valmiussuunnitelma momentin 32, "poliittisen arvioinnin", mukaisesti), *AAPBD*, 1968, Bd. II, Document No. 346.

Itävallan itsenäisyys on niille tärkeä. Jos Itävalta pyytäisi sopimuksen allekirjoittajamaita puolustamaan sen itsenäisyyttä, kriisitalanne olisi väistämätön tosiasia.”⁴⁵ Rusk ei kuitenkaan kommentoinut Waldheimin teesiä, jonka mukaan Itävallan valtiosopimus *velvoitti* Yhdysvallat puolustamaan Itävaltaa, mikäli Neuvostoliitto rikkoisi sitoumuksensa kunnioittaa sen itsenäisyyttä ja alueellista koskemattomuutta.

Molemmat olivat sitä mieltä, ettei Itävaltalla tai muilla mainituilla valtioilla ollut välitöntä vaaraa, mutta Waldheim oli silti huolissaan pitkän aikavälin kehityksestä etenkin Lähi-idässä. Sen vuoksi hän painotti, kuinka tärkeää oli tehdä selväksi Neuvostoliitolle, että toiminta puolueetonta Euroopan maata vastaan johtaisi lännen vastaiskuun. Rusk vastasi sanomalla ”että NATOn ministeritason kokous marraskuun puolessavälissä osoittaisi selvästi NATOn kannan”⁴⁶ ja pyysi Itävaltaa pitämään häntä ajan tasalla Neuvostoliiton mahdollisesti lisääntyvästä painostuksesta Itävaltaa kohtaan. Yhdysvaltain ulkoministeriö oli itse asiassa aiemmin ehdottanut Ruskille, että saattaisi olla hyvä julkaista virallinen tiedonanto Itävallasta (kuten jo oli julkaistu Romaniasta), mutta ulkoministeri ei selvästikään halunnut vielä sitoa käsiään. Erään brittilähteen mukaan – Waldheim illasti tämän kanssa – USAn ulkoministeriön vanhempi diplomaatti Charles Bohlen oli jopa todennut, että jos venäläiset ryhtyisivät toimenpiteisiin Itävaltaa vastaan, amerikkalaisten täytyisi tarttua aseisiin.⁴⁷ Lopulta Waldheimin täytyi tyytyä amerikkalaisten aiikeista saamiinsa merkkeihin eikä hän Washingtonissa ollessaan uskaltanut pyytää Yhdysvalloilta selvempää varoitusta Neuvostoliitolle tai takuuta maansa turvallisuudesta.⁴⁸

Vaikka Yhdysvaltain ulkoministeriö ei käsitellyt tarkemmin Suomea tai Albaniaa NATOn erityiskokouksessa 17.10. tai neuvotteluissa Waldheimin kanssa 21.–23.10., muista asiakirjoista käy ilmi, että liittoutumalla oli kyllä skenaario kaikille viidelle ”reunavaltiolle”. Nelisivuisessa sähkössä Britannian ulkoasiainministeriöstä maan NATO-valtuuskunnalle hahmoteltiin yleislannetta seuraavasti:

Neuvostoliitto pystyy yhä valjastamaan suuren sotakoneiston jokaista mainittua reunavaltiota vastaan. Tšekkoslovakian miehitykseen liittyvät neuvostojoukkojen siirrot ovat lisänneet sen sotilaallista voimaa, joskin tämä ei koske Suomea ja Albaniaa. Tällä hetkellä ei kuitenkaan ole todisteita Neuvostoliiton aikeista ryhtyä tällaisiin sotilaallisiin toimenpiteisiin.⁴⁹

Britannian näkemyksen mukaan Romania saisi luultavasti ensimmäisenä tuta Neuvostoliiton määräysvallan kasvamisen, mutta Moskovan painostus alueella näytti vähentyneen syyskuun puolenvälin jälkeen, kun Romanian kannanotot Tšekkoslovakiasta ja Euroopan kysymyksistä lieventyivät. Ulkomainen väliintulo oli käymässä epätodennäköisemmäksi myös Jugoslaviassa, koska ”sitä vastustettaisiin niin lujasti, ettemme voi tällä hetkellä ennakoida sellaisia olosuhteita, joissa Neuvostoliiton nykyjohto voisi pitää kannattavana hyökkäykseen ryhtymistä”⁵⁰. Ei ollut myöskään todennäköistä, että venäläiset tekisivät sotilaallisen intervention Albaniaan, paitsi jos he olivat aikeissa hyökätä Jugoslaviaan tai olivat sen jo tehneet.

Itävallan osalta raportti kertoi venäläisten levittäneen runsaasti propagandaa: ”Neuvostoliiton puolelta on vihjattu, että Neuvostoliiton vastainen reaktio Tšekkoslovakian kriisiin olisi vaarantanut Itävallan puolueettomuuden”.⁵¹ Britannian ulkoasiainministeriö kuitenkin otaksui, ettei Itävaltalla ollut välitöntä vaaraa, sillä heidän nähdäkseen Itävallan senhetkinen tilanne oli itse asiassa kohtalaisen tyydyttävä Neuvostoliiton näkökulmasta. ”Venäjän propaganda-hyökkäykset pitäisi nähdä osana Neuvostoliiton pyrkimyksiä korventaa Itävallan hallitusta aina ajoittain, jotta se ei liittoutuisi liian likeisesti länteen.” Ulkoasiainministeriön mielestä ei myöskään ollut todennäköistä, että Neuvostoliitto pitäisi joukkojen lähettämistä Itävallan läpi mahdollisena tai toivottavana, jos se haluaisi hyökätä Jugoslaviaan.

Suunnattuaan katseensa Pohjois-Eurooppaan raportti totesi, että ”[Neuvostoliitolla] oli vielä vähemmän syytä hyökätä Suomeen kuin Itävalttaan”. Suomen hallitus oli brittien

käsityksen mukaan yhä vahvasti Neuvostoliiton vaikutuksen alainen ulkopoliittisissa kysymyksissä, ja Kosyginin vierailun Helsinkiin 7.–9.10.⁵² oli luultavasti ollut määrä vakuuttaa suomalaisille, että Neuvostoliitto ei uhannut heitä. Vierailua ei siis pitänyt ymmärtää Neuvostoliiton lisäpainostuksena Suomea kohtaan.

Yllä olevaa analyysia täydensi 1.11. Bryseliin lähetetty sähke, jossa pohdittiin mahdollisen neuvostohyökkäyksen strategiaa seuraamuksia NATOLle arvioimalla neuvostouhkaa kussakin viidessä reunavaltiossa erikseen.⁵³ Johtopäätös oli selvä: Neuvostoliiton hyökkäys Romaniaan tai maan tiukempi sitominen itäblokkiin ei sinänsä vaikuttaisi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon, koska kumpikaan näistä vaihtoehdoista ei välttämättä tarkoittaisi Neuvostoliiton pyrkivän laajentamaan poliittista valtaansa Varsovan liiton alueen ulkopuolelle. Skenaarion merkitys olikin siinä, että NATOn piirissä jouduttaisiin pohtimaan Neuvostoliiton ulkopoliittikan luonnetta. Oliko se muuttunut määrätietoisesti laajentumishaluisemmaksi ja jos oli, pitäisikö NATOn harkita lisäpelotteita estääkseen Neuvostoliiton toimenpiteet muita reunavaltioita, erityisesti Jugoslaviaa, vastaan? Jos Neuvostoliitto miehittäisi Jugoslavian, se vaikuttaisi selvästi Euroopan sotilaalliseen tasapainoon ja NATOn turvallisuuteen. Kreikka ja Turkki tulisivat haavoittuvammiksi, ja Neuvostoliitto saisi Välimerellä täydet toimintamahdollisuudet laivastotukikohtineen. Hyökkäys Jugoslaviaan ja siitä syntyvä selkkaus synnyttäisi todellakin vaarallisen tilanteen. Samoin kävisi Albanian miehityksessä, sillä sekin antaisi Neuvostoliitolle samanlaisen strategisen etulyöntiaseman ja pääsyn Välimerelle. Hyökkäys pelkästään Albaniaan aiheuttaisi kuitenkin Neuvostoliitolle vakavia logistisia ja taktisia ongelmia, koska sen maahanlaskuoperaatiot mitä ilmeisimmin loukkaisivat Jugoslavian ilmatilaa. Tämä itse asiassa pahentaisi neuvostouhan vaikutuksia kummassakin maassa.

Itävallan osalta arvioitiin, että avoin neuvostouhka tai -hyökkäys vaikuttaisi NATOon suuresti sekä sotilaallisesti että poliittisesti, koska Itävallalla oli pitkä yhteinen raja kah-

den NATO-maan, Saksan liittotasavallan ja Italian, kanssa ja siitä voisi mahdollisesti muodostua vihollisen rintamakiila, joka ulottuisi NATOn sydämeen. Oli kuitenkin ”lähes mahdotonta ajatella”, että Neuvostoliitto harkitsisi koko Itävallan fyysistä miehittämistä, ellei suurempi idän ja lännen välinen sota ollut jo puhjennut tai näyttänyt väistämättömältä. Todennäköisempi käsikirjoitus oli uhka entistä neuvostomiehitysvyöhykettä vastaan joko yksittäisenä operaationa tai kukaties Jugoslavian hyökkäyksen yhteydessä. NATOn olisi vaikea hyväksyä tilannetta, joka tästä seuraisi. Tiivistettynä voisi sanoa, että vaikka Itävallan tai sen jonkin osan kokema uhka Neuvostoliiton taholta ei ollut NATOLle yhtä vaarallinen kuin sen jäsenmaata koskeva uhka, se saattaisi kuitenkin luoda varsin todellisen selkkausmahdollisuuden NATOn ja Varsovan liiton välille. Brittien raportissa kuitenkin todettiin, että ”meidän ei pitäisi mennä yhtä pitkälle kuin amerikkalaisten, jotka ovat näyttäneet sitovan liittoutuman kädet jo ennen kuin tällaista uhkaa on kehittynyt”.

Kahta viikkoa ennen NATOn ministerikokousta kävi ilmeiseksi, että reunavaltioiden (erityisesti Itävallan ja Jugoslavian) turvallisuustakuista saattaisi viritä ankara väitely NATOn sisällä. Toisaalta asiakirjat ker-

45. Keskustelumistiö, Washington 21.10.1968 (Aihe: Itä-Euroopan tilanne), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, Eastern Europe, Document No. 204.

46. *Ibid.*

47. TNA, FCO 33/428: Deanin sähke (Washington) Britannian ulkoasiainministeriöön, Itävallan ulkoministerin vierailu 26.10.1968.

48. Vertaa Herbert Grubmayr (2008) 'Als Pressesprecher bei Aussenminister Waldheim', teoksessa Stefan Karner, Natalja Tomilina, Alexander Tšubarjan et al. (toim.) *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr*, Beiträge, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1157–1161, erityisesti 1159.

49. TNA, FCO 33/428: Stewartin sähke (Ulkoasiainministeriö) Yhdistyneen kuningaskunnan NATO-valtuuskunnalle 28.10.1968.

50. *Ibid.*

51. Neuvostoliiton kritiikki kohdistui itse asiassa Itävallan hallituksen sijaan pikemminkin lehdistöön ja radioon, jotka olivat tuominneet neuvostohyökkäyksen Tšekkoslovakiaan ankarasti.

52. Katso alaviite 20.

53. TNA, FCO 33/428: Stewartin sähke (Ulkoasiainministeriö) Yhdistyneen kuningaskunnan NATO-valtuuskunnalle (Asia: NATO ja reunavaltiot) 1.11.1968.

toivat myös, että neuvostouhka Suomessa ei strategisesti ottaen johtaisi senhetkisen tilanteen olennaiseen huonontumiseen NATOn kannalta, sillä liittokunta piti selvänä, ”että Neuvostoliitolla olisi halutessaan käytännössä vapaa pääsy Suomeen”. Siten raportti vahvistaa epäsuorasti Kekkosen oletuksen, ettei NATO ollut valmis taisteluun Suomen puolesta ja että Suomi joutuisi yksin puolustamaan poliittista ja sotilaallista itsenäisyyttään kylmän sodan aikaisessa Pohjois-Euroopassa. Brittilähde kuitenkin huomautti, että neuvostouhasta Suomessa koituisi vakavia poliittisia seuraamuksia myös NATOLle, koska Suomi ei ollut koskaan kuulunut kommunistiseen blokkiin. Tällainen neuvostouhka merkitsisi kovan ja uhkarohkean linjan kannattajien vahvistumista Neuvostoliiton johdossa:

Reunavaltiot ovat poliittiselta luonteeltaan kovin erilaisia, mutta on selvää, että Neuvostoliiton uhka tai hyökkäys yhteenkään niistä tarkoittaisi Neuvostoliiton johdolta tuntuvasti jyrkempää ja riskialttiimpaa politiikkaa kuin tähän asti. Hyökkäys yhteenkin reunavaltioon johtaisi siten seurauksiin kaikissa muissa ja vaikuttaisi siten epäsuorasti myös NATOon.⁵⁴

Romanian ja Suomen strateginen merkitys itä–länsi-kontekstissa oli puhtaasti maantieteellisistä syistä pienempi kuin kolmen muun reunavaltion. Tämä täytyy pitää mielessä, kun puhutaan NATOn neuvoston marraskuisesta ministerikokouksesta 1968. Kokouksen päätteeksi syntyi ns. Brysselin päätöslauselma.

Brysselin päätöslauselma

Washington ja Lontoo olivat hyvinkin halukkaita keskustelemaan muiden NATO-maiden kanssa siitä, mitä ne olivat valmiita lupaamaan reunavaltioille, jotka eivät muodollisesti olleet liittoutuman jäseniä. Yhdysvaltain ulkoministeri Dean Rusk totesi kokoukseskusteluissa, että Neuvostoliiton oli ymmärrettävä, että hyökkäys Berliiniä tai jotakin Atlantin liiton jäsenvaltiota vastaan merkitsisi sotaa. Lisäksi Itävalta ja Jugoslavia kuuluvat Atlantin liiton turvallisuuspiiriin ja sotilaallinen interventio Romaniassa aiheuttaisi vakavan kriisin.⁵⁵ Ruskin näkemys pääsi voitolle, sillä 15.–16.11.1968 pidetyn ministerikokouksen päätteeksi julkaisiin loppukommuniquea, jota leimasi kaksi kysymystä. Ensiksikin Neuvostoliitto sai vakavan varoituksen: NATO-maat olisivat yhteisessä ja määrätietoisessa puolustusrintamassa, jos Neuvostoliitto hyökkäisi jotain NATO-maata vastaan. Toiseksi Atlantin liiton jäsenet olivat yhtä mieltä siitä, että Neuvostoliiton sotilaallinen interventio reunavaltioissa oli myös NATOn turvallisuusintressi ja että Neuvostoliitolle syytä lähettää siitä yksiselitteisen selvä viesti. Tästä kysymyksestä keskusteltiin ilmeisesti enemmänkin, koska Ranskan, Tanskan ja Kanadan ulkoministerit oli taivutettava kannattamaan Brysselin päätöslauselman 6. pykälän sanamuotoa:

6. Atlantin liiton jäsenet kehittävät maailmanrauhan nimissä Neuvostoliittoa pidättäytymään voimankäytöstä ja toisten valtioiden asioihin sekaantumisesta. Ne vaalivat lujina jäsenvaltioidensa vapautta ja itsenäisyyttä eivätkä voisi pysyä välipitämättöminä niiden turvallisuutta vaarantavien toimenpiteiden edessä. Mikä tahansa Neuvostoliiton suorittama interventio, jolla on joko suora tai epäsuora vaikutus Euroopan tai Välimeren alueen tilanteeseen, aiheuttaisi seurauksiltaan vakavan kansainvälisen kriisin.⁵⁶

Brysselin päätöslauselmassa oli siten juuri sellainen pelote⁵⁷ kuin yksikään reunaval-

54. Ibid.

55. Hallitusneuvos Rueten kiertokirje 18.11.1968 (Asia: NATOn ministeritason kokous Brysselissä 14.–16.11.), *AAPBD*, 1968, nide II, dokumentti no. 382.

56. TNA, FCO 33/428: Pohjois-Atlantin liiton neuvoston ministerikokous 15.–16.11.1968, loppukommunique (NATO Press Communiqué M3(68)1), Bryssel, 16.11.1968.

57. Tampereella pidetyssä Conflict and Community-konferenssissa, jossa tämän artikkelin ensimmäinen versio esitettiin toukokuussa 2008, Juhana Aunesluoma huomautti oikeutetusti, että Neuvostoliitolle Brysselin päätöslauselmassa annettu ”signaali” täytyy pitää erillään sotilaallisesta turvatakuusta, sillä ”signaalin” pääpaino oli sen retorisessa merkityksessä. Juhana Aunesluoman kommentti kansainvälisen historiakonferenssin kuudennessa, puolueettomuutta käsittelevässä sessios-

tioista olisi salaa uskaltanut NATO:ta toivoa. Puolueettomat ja liittoutumattomat valtiot olivat kuitenkin suurten ongelmien edessä, kun Rusk antoi lehdistölausunnon ministerikokouksen aattona (ja eräs brittiedustaja kommentoi samansuuntaisesti), että NATO ei enää voinut jättää huomiotta Jugoslaviaan kohdistuvia uhkia. Jugoslavia oli Itävallan, Romanian ja Albanian tapaan harmaalla vyöhykkeellä blokkien ulkopuolella.⁵⁸

Itävallan ulkoministeri Waldheim kertoi Britannian Wienin suurlähettiläälle, että oli eri asia saada luottamukselliset ja epäsuorat vakuudet maan turvallisuudesta kuin näyttää siltä, että Itävalta haki avoimesti länsivaltojen suojaa.⁵⁹ Hänestä olisi ollut parempi, jos Rusk ei olisi maininnut Itävaltaa nimeltä, koska Itävallan hallituksen samoin kuin sen ystävien täytyi aina asetella sanansa ja tekonsa niin, etteivät ne näyttäisi olevan ristiriidassa puolueettomuusaseman kanssa. Waldheim oli toki ”hyvin tyytyväinen” loppukommunikoidun Neuvostoliitolle antamasta ”signaalista” ja hän pani kiitollisena merkille, että britit ja amerikkalaiset olivat taivutelleet muiden NATO-maiden hallitukset tällaisen varoituksen taakse. Samalla hänestä oli kuitenkin tehtävä jotain, ja Waldheim julkistikin virallisen lausunnon heti Ruskin kommenttien uutisoinnin jälkeen: Itävalta luotti täysin siihen lupaukseen, jonka kaikki neljä Itävallan valtiosopimuksen allekirjoittajamaata oli antanut Itävallan itsenäisyyden ja koskemattomuuden kunnioittamisesta.⁶⁰ Waldheim välitti saman viestin Yhdysvaltain edustustolle 16.11. lausunnossaan Itävallan puolueettomuudesta ja itsenäisyydestä.⁶¹ Hän sanoi jälleen arvostavansa NATO:n tukea, mutta painotti, että oli eri asia keskustella aiheesta henkilökohtaisesti ja luottamuksellisessa ilmapiirissä, kuten oli tapahtunut Ruskin kanssa käydyissä neuvotteluissa lokakuun lopulla Washingtonissa kuin väitellä asiasta julkisuudessa, mikä ei suinkaan ollut Itävallan etujen mukaista. Se näet herätti kysymyksiä maan puolueettomuudesta ja vaikuttaisi kielteisesti Itävallan poliittiseen tilanteeseen.

Brysselin päätöslauselma aiheutti Suomelle samantapaisen ongelmatilanteen, kun

Helsingin Sanomien Bonnin kirjeenvaihtaja Matti Kontio raportoi, että erään Länsi-Saksan ulkoministeriön johtavan virkamiehen mukaan myös Suomi sijaitsi blokkien ulkopuolisella harmaalla vyöhykkeellä, vaikka NATO:n kommunikoida ja Rusk eivät olleet suoranaisesti näin sanoneet.⁶² Suomen Bonnin konsulaatti ja muut lähteet kertoivat 21.11., että Länsi-Saksan liittokansleri Willy Brandt olisi saksalaisen uutistoimisto DPA:n haastattelussa niin ikään maininnut Suomen kuuluvan harmaaseen vyöhykkeeseen.⁶³ Helsingissä suhtauduttiin erittäin herkästi tällaisiin saksalaislausuntoihin, sillä ne saattoivat antaa Neuvostoliitolle lisäämmuksia ja mahdollisuuksia sekaantua Suomen politiikkaan YYA-sopimuksen 2. artiklan perusteella. Kekkonen oli henkilökohtaisesti suuttunut siitä, että NATO sotkeutui Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin, koska hänen oli ollut jo tarpeeksi vaikeata sopeuttaa Suomen harjoittama politiikka Tšekkoslovakian tapahtumien jälkeisiin oloihin venäläisten kanssa.

sa. ”Conflict and Community: Transatlantic Relations during the Cold War”, Tampereen yliopisto 12.–14.5. 2008. Korkea-arvoinen, nyt jo eläkkeelle jäänyt NATO-upseeri vahvisti toisessa yhteydessä tämän artikkelin kirjoittajalle, että hänen tietääkseen NATO ei koskaan edennyt *sotilaallisen* operatiivisen suunnittelun asteelle siltä varalta, että Varsovan liitto hyökkäisi Euroopan ”reunavaltioihin”.

58. Lars Nord (1974) *Nonalignment and Socialism: Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 266.

59. TNA, FCO 33/428: Rumboldin sähkö (Wien) Ulkoasiainministeriöön (Asia: NATO:n ministerikokous, 18.11.1968).

60. Itävallan valtionarkisto, Wien/Tasavallan arkisto (Österreichisches Staatsarchiv Wien/Archiv der Republik, tästedes ÖStA/AdR), BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: neuvostoliittolainen kommentaari Yhdysvaltain ulkoministeri Dean Ruskinin Itävaltaa koskevaan lausuntoon 18.11.1968; Itävallan kanta, 16.11.1968.

61. ÖStA/AdR, BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: ulkoministeri Ruskin lausunto Brysselissä, Wien, 18.11.1968.

62. Katso Osmo Apunen (2005) *Linjamiehet: Paasikivi-seuran historia*, Helsinki: Tammi, 195–197. Apusen minulle lähettämän sähköpostikirjeenvaihdon mukaan Kekkonen ”vuosikirjoissa” ja ulkoasiainministeriön arkistossa Helsingissä on keskeisiä asiakirjoja tapahtumiin liittyen.

63. Ibid.; ÖStA/AdR, BMfaA, II-Pol/International 2B, 1428: NATO:n, Saksan liittotasavallan ja Suomen ”harmaa vyöhyke”, Helsinki, 21.11.1968.

Suomen ulkoministeri Ahti Karjalainen reagoikin siksi ripeästi toteamalla julkisesti, että Suomen nimeä ei ollut mainittu NATO:n ministerikokouksessa Brysselissä. Hän myös tuomitsi Länsi-Saksan sekaantumisen Suomen politiikkaan. Karjalainen vastusti ankaraasti sitä ”harmaan vyöhykkeen” tulkintaa, jonka Ruskinin lausunto oli synnyttänyt ja johon puolueettomien ja liittoutumattomien valtioiden katsottiin nyt kuuluvan. Suomen ulkoasiainministeriö katsoi olevansa pakotettu vakuuttamaan, että Suomi ei ollut koskaan pyytänyt NATO:n suojelusta eikä se tuntenut olemassaoloaan ”Moskovan doktriinin” (eli Brežnevin opin) uhkaamaksi. Pikemminkin oli niin, että kansleri Brandtin kommentteista oli nyt tullut Suomelle uusi ongelma.⁶⁴

Suomen jätettyä Bonniin virallisen vastalauseen Länsi-Saksan ulkoministeriö veti takaisin aiemmat lausuntonsa ja vahvisti, että Suomi ei kuulunut harmaaseen vyöhykkeeseen. Myös amerikkalaiset virkailijat totesivat, että Suomi oli jätetty tarkoituksella pois Ruskin julkilausumasta.⁶⁵ Suomen ja muun maailman lehdistön uutisoitua asiasta Yhdysvaltain ulkoministeriö vakuutti Suomen Washingtonin lähetystölle, ettei Suomen ollut syytä pelätä joutuneensa Brysselin NATO-kokouksen takia ”harmaalla vyöhykkeelle”, mutta ulkoministeri Karjalainen pyysi silti saada lukea Ruskin Brysselissä pitämän puheen puhtaaksikirjoitetun tekstin tai sen tiivistelmän. Apulaisulkoministeri John M. Leddy kertoi Suomen Washingtonin suurlähettiläälle Olavi Munkille 29.11., ettei hänen nähdäkseen ollut mahdollista antaa Suomen ulkoministerille kopiota Yhdysvaltain ulkoministerin NATO-puheesta. Hän kuitenkin vakuutti Suomen edustajalle, että kaikkien NATO-maiden hallitukset olivat perillä Suomen herkästä tilanteesta tässä asiassa.⁶⁶ Hän myönsi, että NATO-kokouksen spekulatiot Suomen sijoittamisesta ”harmaalle alueelle” olivat olleet vahingollisia ja huomautti, että myös Länsi-Saksan lausunto oli osoittautunut haitalliseksi, koska Neuvostoliitto oli erityisen herkkähipiäinen tämäntapaisissa kysymyksissä.

Halu liennytykseen

Neuvostoliiton väliintulo Tšekkoslovakiassa elokuussa 1968 ja NATO:n marraskuinen päätöslauselma Euroopan reunavaltioiden asemasta ahdistivat Suomen ja Itävallan nurkkaan. Nämä rautaesiripun rajanaapurit olivat Brežnevin opin ja Brysselin päätöslauselman välissä. Luottamuksellisesti annetut epäsuorat turvallisuustakuut lännestä olivat toki tervetulleita, etenkin Itävallalle Tšekkoslovakian kriisin jälkeen, mutta ei ollut yhdentekevää, että niistä oli tullut julkisia ja peittelemättömiä NATO:n ministerikokouksen jälkeen. Tämä vahingoitti Itävallan pyrkimyksiä saada kansainvälistä arvostusta sen historiallisesti katsoen nuorelle puolueettomuusasemalle.

Suomi ja Itävalta olivat omista syistään – Suomi vuoden 1948 YYA-sopimuksen takia ja Itävalta vuoden 1955 valtiosopimuksen vuoksi – erityisen alttiita Neuvostoliiton yrityksille vaikuttaa niiden turvallisuuspolitiikkaan. Niiden oli alati varottava vaarantamasta itsenäisyyttään eikä niiden sopinut hakea turvaa NATOsta, vaikka ne selvästikin kuuluivat ”läntiseen pallonpuoliskoon” kylmän sodan aikaisessa Euroopassa.

Mutta NATO:n neuvosto reagoi marraskuussa 1968 Euroopan tilanteeseen kauaskantoisesti varoittamalla Neuvostoliittoa, että sen oli syytä olla puuttumatta Euroopan reunavaltioiden asioihin. Reaktioon johti osaksi reunavaltioiden yleinen sodan pelko Varsovan liiton hyökättyä Tšekkoslovakiaan. Hyvä esimerkki tästä on Itävallan liittokansleri Klausin kiireellinen vierailu Yhdysvaltain lähettilään luokse syyskuun 4. päivänä. Länsiblokin kiistettyä Suomen kuuluvan harmaaseen vyöhykkeeseen Suomen oikeisto-oppositio oli puolestaan huolissaan siitä, että Yhdysvallat oli ”pyyhkinyt maan

64. Ibid.; ÖStA/AdR, BMfA, II-Pol/International 2B, 1428: Suomen näennäinen sisällyttäminen NATO:n pohdintoihin kansainvälisestä kriisitilanteesta, Bonn, 6.12.1968.

65. Apunen (2005) 195–197; Apusen kirjeenvaihto kirjoittajan kanssa.

66. Keskustelumuistio, Washington, 29.11.1968 (Aihe: Euroopan nykytilanteen ja USA:n ja Suomen välisten suhteiden katsaus), *FRUS*, 1964–1968, Vol. XVII, East-ern Europe, Document No. 211.

kartalta”⁶⁷. Tämä laukaisi jälleen uuden sisäisen keskustelun Suomen kyvystä säilyttää puolueettomuus.

Itävallan ja Suomen puolueettomuus näytti vakiintuneelta lähes koko 1960-luvun, ja se tunnustettiin laajalti sekä idässä että lännessä, mutta Tšekkoslovakian kriisi elokuussa 1968 ja sen jälkivaikutukset osoittivat nopeasti, kuinka suuresti niiden puolueettomuuden arvostus yhä riippui supervaltasuhteiden kulloisestakin tilasta. Kun sotilasliittoutumien väliset jännitteet kasvoivat Euroopan kysymyksissä, Itävalta ja Suomi kärsivät ensimmäisinä poliittisen toimintatilansa vähenemisestä ja joutuivat tekemään hartiavoimin töitä palauttaakseen puolueettomuuspolitiikkansa uskottavuuden.⁶⁸ Tämä osin selittää, miksi Itävalta ja Suomi – Ruotsia ja Sveitsiä selvemmin – olivat 1970-luvun alussa Euroopan monenkeskisen liennytyksen voimakkaimpia puolestapuhujia. Liennytyks muovautui Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokoukseksi

(ETYK), joka huipentui muutamaa vuotta myöhemmin Helsingin sopimuksen allekirjoittamiseen. Vuoden 1968 tapahtumat opettivat Itävallalle ja Suomelle, että jännitteiden lientyminen Euroopassa oli niiden etujen mukaista, koska liennytyks paransi Suomen ja Itävallan puolueettomuuden edellytyksiä ja arvostusta. Muutoin niiden puolueettomuus riippui kylmän sodan aikaisten idän ja lännen välisistä suhteista. ■

(Käännös: *Pirkko Hautamäki*)

67. Ibid., alaviite 7; Apusen kirjeenvaihto kirjoittajan kanssa. ”*Olemme pyyhkiineet maan kartalta,*” sanoi amerikkalainen Herman Kahn BBC:n ja ranskalaisen ORTF-televisioyhtiön haastattelussa New Yorkissa 28.11.1968. Kahn oli Hudson-instituutin tutkija, joka toimi ajoittain USA:n puolustusministeriön neuvonantajana.

68. Tšekkoslovakian kriisin jälkeen Neuvostoliitto ei itse asiassa tunnustanut Suomen puolueettomuutta uudelleen ennen kuin Mihail Gorbatševin puheessa Helsingissä vuonna 1989.